

FONETIKA BO‘LIMINI O‘QITISHNING AHAMIYATI

Muxtarova Muxlisa Zokir qizi

Navoiy viloyati Xatirchi tumani 9-maktabning ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi.

Shamsiyeva Xolisxon Shokirjon qizi

Navoiy viloyati Xatirchi tumani 22-maktabning ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi.

Annotatsiya: Fonetika - tilshunoslikning nutq tovushlarining hosil bo‘lish usullarini va akustik xususiyatlarini, bo‘g‘in, nutqning pauza bilan ajraluvchi qismlarini o‘rganuvchi bo‘limi. Shu bilan birga, ayrim tilshunoslar fonetika doirasiga tovush birliklarining yozuvdagi ifodalari (grafika) va ma’noli birliklarning yozilish qoidalarini ham qo‘shib, uning o‘rganish obyektini yanada kengaytiradilar. O‘zbek tilshunosligida fonetika doirasida, asosan, nutq tovushlari (ularning artikulyatsion, akustik, perseptiv) va funksional tomonlari va ohang (bo‘g‘in, sintagma, urg‘u va boshqalar) o‘rganiladi. Ushbu maqolada, fonetika bo‘limining o‘qitishning ahamiyati haqida fikr va mulohazalar yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Fonetika, tilshunoslik, nutq, tovush, so‘z, ahamiyat, o‘qitish, bo‘g‘in.

Har qanday nutq tovushi, avvalo, nutq a‘zolarining harakati tufayli talaffuz etiladi, ya’ni fiziologik xususiyatga ega. U havoning ma’lum elastik jiyemni tebratishidan hosil bo‘ladi; demak, uning akustik (fizik) jihati bor. Muayyan so‘z va morfemaning ma’no tomoni bilan tovush qobig‘i birgalikda inson ongida shakllanadi, zero inson ma’lum tovushlar majmuini eshitish bilan qabul qilar ekan, zaminidagi ma’noni idrok etadi, bu perseptiv (psixofonetik) xususiyat sanaladi. Va nihoyat, eng muhimi, nutq ma’lum vazifani bajaradi, binobarin, funksional qimmatga ega. Nutq tovushlari yuqoridagi xususiyatlariga ko‘ra turli nuqtai nazardan o‘rganilishi mumkin. Fonetika tilning tovush tizimini qaysi jihatdan o‘rganishi (maqsadi) nuqtai nazaridan quyidagi turlarga bo‘linadi:

1. umumiy fonetika;
2. tarixiy (diaxron) fonetika;
3. tasviriy (sinxron) fonetika;
4. qiyosiy fonetika;
5. eksperimental fonetika.

Yuqoridagilar bilan birga xususiy fonetika ham ajratiladiki, unda barcha fonetik xususiyatlar aniq bir til misolida o'rganiladi. Umumiy fonetika barcha tillar uchun umumiy bo'lgan fonetik xususiyatlarni (nutq tovushlarining hosil bo'lishi, ularning universal tasnifi, tovushlarning birikish qonuniyatlari, yondosh tovushlardan birining ikkinchisiga ta'siri va boshqalarni) o'rganadi. Umumiy fonetika xususiy fonetika materiallariga asoslanadi. Tarixiy fonetika tilning fonetik tizimini tarixiy taraqqiyotida, rivojlanish jarayonida o'rganadi. Tasviriy fonetika esa muayyan til fonetik tizimining hozirgi holatini o'rganadi. Qiyosiy fonetika ikki til fonetikasini, qarindosh tillar tovush tizimini bir-biriga qiyoslab o'rganadi. Eksperimental fonetika nutq tovushlarini, fonetik hodisalarni ma'lum texnik vositalar yordamida o'rganadi.

Fonetika tilning boshqa sohalari bilan bog'liq, chunki tovush, urg'u va ohangsiz bo'g'in, so'z, so'z birikmasi va ran bo'lmaydi. Shu tufayli fonetika leksika, morfologiya, sintaksis va stilistika bilan bog'liq til bosqichi deb qaraladi. "Nutq tovushi va harf" mavzusini o'tishni topshiriqda berilgan gapni so'zlarga, so'zlarni bo'g'inlarga, bo'g'inlarni esa tovushlarga ajratish bilan boshlash to'g'ri bo'ladi. O'quvchilar o'gzaki nutqning eng kichik, mayda bo'lakka bo'linmaydigan qismi nutq tovushi, tovushning yozuvdagi ifodasi esa harf ekanligini bilib oladilar. Bir tovushning bir harf bilan yoki ikki harf bilan ifodalanishi haqida tushunchaga ega bo'ladilar.

Shundan so'ng "Unli tovushlar", "Undosh tovushlar" mavzulari o'rganiladi. O'quvchilar unli va undosh tovushlarning o'xshash hamda farqli tomonlarini o'rganib oladilar. Berilgan so'zlar tarkibidagi tovushlarni unli va undoshlarga ajratadilar. "Nutq a'zolari" mavzusi orqali o'quvchilarga nutq tovushining qanday hosil bo'lishi va ularni hosil qilishda nutq a'zolarining ishtiroki haqida ma'lumot beriladi. O'quvchilar nutq tovushlarini tabiatdagi boshqa fizik tovushlardan farqlashga

o'rganadilar. Tovushlar nutq azolarining ishtirokiga ko'ra lab tovushlari va til tovushlariga ajratiladi. Lab tovushlari lablarning ishtirokida, til tovushlari esa tilning ishtirokida hosil bo'ladi. M, n, ng kabi tovushlar burun tovushlari, h tovushi esa bo'g'iz tovushi hisoblanadi. O'quvchilar mana shunday ma'lumotlar bilan ham tanishadilar.

Nutq tovushlarining ma'no farqlash vazifasini o'rgatish ham ko'zda tutilgan, o'quvchilar nutq tovushlarining asosiy vazifasi so'zlarning ma'nosini farqlash ekanligini shox – shoh, yod-yot, ulg'aydi-ilg'aydi, tol-tosh-tom, qol-qor-qoch-qot kabi so'zlar tahlili orqali anglab yetadilar. Shundan so'ng o'quvchilar o'zbek alifbosi haqida bilimga ega bo'ladilar. Fonetika o'qitishda ko'zda tutilgan maqsadlardan biri o'quvchilarga orfografik bilimlar berishdir. Unli tovushlarni o'rgatishda ham, undosh tovushlarni o'rgatishda ham imloviy bilimlar berish imkoniyatlari katta. "Unlilar talaffuzi va imlosi" deb nomlangan. O'quvchilar u va i, a va o, o',e unlilarining talaffuzi va imlosini o'rgansh orqali orfografik bilimlarga ega bo'ladilar. Masalan, u va i unlilarining talaffuzi va imlosi bilan bog'liq holda o'quvchilar so'zlarni to'g'ri yozishga oid quyidagicha bilimga ega bo'ladilar: So'zlarning birinchi bo'g'inida r, l undoshlaridan oldin kelgan i unlisi bilinar – bilinmas talaffuz qilinsa ham, yozuvda i harfi bilan yoziladi. Masalan: biroq, sira, bilan. Ikki bo'g'inli so'zlarning birinchi bo'g'inida lablangan u unlisi ta'sirida ikkinchi bo'g'indagi i unlisi u holda talaffuz qilinsa ham, yozuvda i yoziladi. Shunday yozilishi bilan ikkinchi bo'g'inda u yoziladigan otlardan farqlanadi: urush-urish, yurush-yurish, qurut-qurit. Bu juftliklarning birinchi qismida berilgani ot turkumiga mansub so'zlar bo'lsa, ikkinchi qismida berilgan so'zlar esa fe'l turkumiga mansubdir.

Xulosa qilib aytganda, o'quvchining fonetika bo'yicha to'plagan bilim, ko'nikma va malakalari tilshunoslikning barcha bo'limlarini o'rganishda asosiy manba bo'lib xizmat qiladi. Negaki til birliklarini shakllantiruvchi moddiy qobiq –bu nutq tovushlaridir. Shuning uchun tilshunoslikning barcha bo'limlari qatori fonetik bilimlar va tahlil namunlarini o'zlashtirish darkor. Bu nutqni o'stirish, uni ifodali va ravon bayon etish uchun ham ayni muddaodir. O'quvchilarning bular kabi bilim,

ko‘nikma va malakalarni egallashlarida o‘qituvchining bilim darajasi, ijodkorlik qobiliyati, pedagogik mahorati zamon talabiga javob berishi joiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Komilova, N. (2022). GENDERED LEXICON OF ENGLISH LANGUAGE. *Science and innovation*, 1(B4), 192-194.
2. Do‘smatov, D. qizi Shodiyeva, GN (2022, May). *O ‘ZBEK TILSHUNOSLIGIDA SO ‘ZLARNI TURKUMLARGA AJRATISH.*
3. Sotvoldiyevna, U. D. (2022). Political Euphemisms in English and Uzbek Languages (A Comparative Analysis). *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching*, 9, 92-96.
4. Satvoldievna, U. D. (2021). Axiological Characteristics Of English, Uzbek And Russian Phraseological Units. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 3(06), 40-45.
5. Satvoldievna, U. D. (2021). Axiological Characteristics Of English, Uzbek And Russian Phraseological Units. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 3(06), 40-45.
6. qizi Shodieva, G. N., & Dusmatov, H. H. (2022, July). RINCIPILES OF DIVISION OF WORD CATAGORIES IN UZBEK LANGUAGE. In *INTERNATIONAL CONFERENCES ON LEARNING AND TEACHING* (Vol. 1, No. 11, pp. 38-43).
7. Shodiyeva, G. N. K., & Dustmatov, H. (2022). CLASSIFICATION OF WORDS IN UZBEK AND ENGLISH: IN THE EXAMPLE OF VERBS. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(4), 234-237.
8. Abdilkadimovna, K. N. (2022). THEORETICAL ANALYSIS OF GENDER RELATED WORDS IN ENGLISH LANGUAGE. YOUTH, SCIENCE, EDUCATION: TOPICAL ISSUES, ACHIEVEMENTS AND INNOVATIONS, 1(2), 179-182.
9. Tukhtaeva, K., & Razzakova, N. (2021). The role of cognitive linguistic approach in implementing idioms into english language teaching process. *SOUTH ASIAN JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT RESEARCH*, 11(6), 10-17.
10. Tukhtaeva, K., & Khasanova, G. (2021). Teaching idioms with a color component reflecting a person’s internal world. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(6), 162-169.